

Kövek üzenete

A Savaria Múzeum római kőtára

Dr. Tóth Endre régész szabadegyetemi előadása
2014. március 3.

Az egyik TV-adó sorozata az ember utáni korszakot próbálta megjeleníteni. Sokkoló animációs képsorok: az épített környezet végromlása az emberiség eltűnte után 150–200 évvel... De arról nem tudósítottak a film alkotói, hogy mi történt az emberekkel? Dr. Tóth Endre viszont feltette a kérdést: mi történt Savariával a rómaiak után?

Mi történt Savariával a rómaiak után?

A Kárpát-medence rómaiak utáni történetére vonatkozóan a régészek is feltehetik a kérdést: mi történt itt valójában, mi lett a lakosság sorsa? Dr. Tóth Endre régész, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem tanára kifejtette: nem volt egységes a végkimenetel e területen. Kelet-Pannoniából viszonylag rövid időn belül eltűnt, a jobban védhető helyeken – így a Nyugat-Dunántúlon, legalábbis a nagyobb településeken – sokáig helyben maradt a romanizált lakosság. Az épületek és a temetők évszázadokon át dacoltak az időjárás viszontagságaival. A rómaiak után 5–600 évig olyan népek éltek itt, akiknek életmódjuk eltérő volta miatt nem volt szükségük a korábban emelt létesítményekre. A hunok, germánok, avarok bizonyára csodálkozva tekintettek a hatalmas palotákra, szentélyekre. Bizonyára el sem tudták olvasni a kőbe vésett feliratokat, hiszem nem ismerték a latin betűket, nyelvet.

A helyzet a magyar honfoglalás és államalapítás után megváltozott. A római téglából keresztény templomok épültek, amelyekhez a márvány épületelemekből, faragványokból égetett mész szolgáltatva a kötőanyagot. A római városok építőanyagainak illetően történő felhasználása Európa-szerte bevett gyakorlat volt.

Szórványos feljegyzésektől a rendszeres gyűjtésig

A 15. századtól kezdve a figyelem művészeti és tudományos szempontból is az antik világ hagyatéka felé fordult. Két leletcsoporttal kezdődött a gyűjtés: az érméssel és a feliratos kövekkel. Hunyadi Mátyás korában Petrus Ransanus volt az első, aki megemlékezett Savaria római emlékeiről. Valószínűleg személyesen járt itt, közvetlen tapasztalatait írta meg. A kőemlékek helyzete azonban a humanista történetírók hatására keveset javult. Csupán néhány tetszetősebb darabot szállítottak olyan helyre, ahol meg lehetett őket tekinteni. Szombathelyen a vár területe ilyen hely volt: az ott elhelyezett kövek az erődítmény 18. századi lebontásáig fennmaradtak.

A 16. századi háborúskodások miatt Szombathelyen is megforduló utazók szórványosan feljegyzéseket készítettek a látott kőemlékekről. Az egész Dunántúlra kiterjedő gyűjtést egy hadmérnök készítette el, aki a török kiűzése és a Rákóczi szabadságharc után a védelmi lehetőségek felmérése érdekében járta be az országot. Luigi Ferdinando Marsigli érdeklődéssel fordult a régiségek felé, munkája könyv alakban megjelent, hatalmas fólió kötetei a Szombathelyi Egyházmegyei Könyvtárban is megvannak.

A múlt iránti érdeklődés a szombathelyi püspökség megalapításával mélyült el. A város első püspökének, Szily Jánosnak különleges érzéke volt a római régiségekhez. A palotája északi szárnyában – a kor, ha nem is általános, de jellemző, szokásának megfelelően – egy

„múzeumot” hozott létre. Dorffmaisterrel felfestette a sala terrena falára a rendelkezésre álló kőemlékeket. Kora egyik legképzettebb emberével, Schoenviesner Istvánnal megíratta a város történetét, amelyben közlésre kerültek a római kőemlékek rajzai is. Palotája dísztermébe Savaria históriájához kötődő képeket festetett.

Hogy mi lehetett Szily János püspök indítéka? Nyilván szerepet játszott az a tény, hogy Rómában tanult. Ezen felül, ha jobban belegondolunk, az európai kultúra a 4–5. századi keresztény Róma örökségén épült fel. Római hagyaték többek közt az európai jogi gondolkodás, a ma is működő egyházszervezet és a latin ábécé. A Savaria Múzeum lapidariumának feliratait előképzettség nélkül, ha meg nem is értjük, de el tudjuk olvasni, hiszen felismerjük a betűket.

A tudományos történelemkutatást hazánkban a 18. századtól keltezhetjük. Schoenviesner István, Pray György, Katona István fektették le a kritikai történetírás alapjait. A 19. század végén Európában megszületett a tárgyakra alapozott múltkutatás tudományos módszere, a régészet. Theodor Mommsen nevét kell megemlíteni, akit történetírói munkásságáért 1902-ben irodalmi Nobel-díjjal tüntettek ki. Mommsen egész Európát beutazta, tanulmányozva és gyűjtve a római kori feliratokat. A korabeli magyar viszonyokra vonatkozó adalékként egy, a baromfiudvarban fellelt faragványról készített rajza mellé lejegyezte: „Képzült Szentendrén, a kakasokkal harcolva”. Rómer Flóris, a magyar régészet atyja Mommsen hatására fordult a régiségkutatás felé. Gyalogszerrel keresztül-kasul bejárta a Kárpát-medencét, apró noteszeibe feljegyezte, lerajzolta az emlékeket. Szervezőmunkásságának hatására sorra jöttek létre a vidéki régiségtani egyletek. 1872-ben, Lipp Vilmos premontrai rendi szerzetes tanár vezetésével megalakult a Vas megyei Régészeti Egylet. A gyarapodó gyűjteménynek Szabó Imre püspök adott helyet a püspökvár sala terrenájában, ahol a kisebb méretű tárgyakat állították ki. A nagyméretű kőemlékek az udvarra kerültek.

Múzeumi lapidarium létesül

A 20. század elején – néhány évig tartó huzavona után – megépült a múzeumnak is ott-hont adó kultúrpalota, a mai Savaria Múzeum. A római kövek eleinte a múzeumkertben sorakoztak, illetve számos darab maradt a lakóházaknál, de nyilvántartásba véve. Nagy lökést adott a várostörténet kutatásának a 4. századi császári palota feltárása (1939–1940). Az egész várost megmozgatta a felfedezés. Géfin Gyula papi szemináriumi rektor olyan jelentős személyiségek pártfogását nyerte meg a feltárásokhoz, mint Kvirin Leó, a Gyáriparosok Országos Szövetségének elnöke. A háború ellenére 1943-ban megünnepelték a város alapításának 1900. évfordulóját. (Jelképes dátumról van szó, hiszen nem lehet pontosan meghatározni, hogy mikor történt a városalapítás!) Az érdeklődés fellendülése magával hozta a kőtár rendbetételét. 1943–44-ben Paulovics István vezetésével a lapidarium lényegében elnyerte a mai formáját. (Kiseb változtatások az 1970-es évek végén, a múzeum felújításakor történtek.)

Építési feliratok

Feliratok hiányában jóval kevesebbet tudnánk az antikvitásról. Szerencsére a rómaiak „grafomán nép” volt, mentalitásuk része volt a múlt megörökítése. Mérhetetlen mennyiségű véseteikből kb. 200 ezer maradt fenn máig a birodalom egész területéről. Minden olyan behurházást felirattal örökítettek meg, amely Róma tekintélyét öregbítette. Ezek alkotják az építési feliratok csoportját.

Szagrális feliratok

A második csoportba a szagrális feliratok tartoznak. Az ún. fogadalmi oltárokon nem végeztek áldozati cselekményt, ezek lényegében bizonyosságok. Annak bizonyítására szolgáltak, hogy állítójuk megtartotta az istenségnek tett fogadalmát. A legtöbb az állami főistennek, Jupiternek szól, mindjárt az első sorban az IOM rövidítés olvasható: IOVI OPTIMO MAXIMO (a legjobb és leghatalmasabb Jupiternek). Nem a magánvallásosság emlékei ezek, hanem a császár iránti lojalitási – az állami kultusz elfogadását fejezik ki.

Ezek mellett vannak kifejezetten Pannoniára jellemző oltárok. A Silvanus tiszteletére állítottak nagy száma jelzi, hogy ez az istenség felelt meg leginkább a pannoniai őslakosság főistenről alkotott képzetének. Kultusza azonban inkább a magánvallásosság körébe tartozik. Bizonyíték erre az a tény, hogy Silvanus tisztelete Pannoniában a 4. században is megmaradt – akkor, amikor a birodalom államvallása már a kereszténység volt. Nem kőemlékeken, hanem ezüstgyűrűkön jelent meg a votum.

Sírkövek

A római kori kőemlékek harmadik típusát a sírkövek alkotják. Kiképzésük birodalom szerete nagyjából azonos: timpanon – képmező – feliratos mező. Ebben számos fontos adat szerepel: név, hány évig élt, feleség, gyermekek, unokák neve, betöltött tisztség stb. Mindebből a lakosság összetételére, a városok hivatali szervezetére és még számos dologra lehet következtetni. Savariában nagyon kevés korai felirat került elő. A Carnuntumban állomásozott XV. Apollinaris Legio veteránjait telepítette ide Claudius császár Kr. u. 50 körül. Az ún. agrártelepítés volt: az új lakosok nem pénzt, hanem földet kaptak a város territoriumán. A territorium méretét a sírkövek alapján lehet megrajzolni: nagyjából a történeti Vas megye területét tette ki.

Maga a város inkább középületeket jelentett, a korai időkben lakóépületek kevésbé. A veteránok a villagazdaságokban laktak, ott is temetkeztek. Később megszorodtak a városi lakóházak és a bennük élők. Temetőik az utak mentén helyezkedtek el. A márvány síremlékek (és épületelemek) számossága jelzi a lakosság tehetősebb voltát. A 3. század végéig az épületek kifelé díszesek voltak, a 4. századtól kezdve egyfajta befelé fordulás figyelhető meg. A szobrászati megoldások helyett a síkművészetek terjedtek el (pl. üveg falmozaikok) – ezekből alig maradt ránk valami.

A capitoliumi istenhármas szobortorzói

Minden városban kötelező volt szentélyt emelni a capitoliumi istenhármas tiszteletére. A „triász-templom” Savaria központi részén, a mai Széchenyi utca környékén állhatott, a forum területén. A Jupitert, Junot és Minervát ábrázoló szobrok töredékeit a Savaria Múzeum kőtárában lehet megtekinteni. A középső a „haskő”, vagyis a főisten felsőteste, vállán a köpenyvel. Feje, keze, lába letört. Az izmokból látszik, hogy trónszéken ülve, felemelt karral ábrázolták. Minerva torzója a püspöki palota északi szárnya alatt került elő. Azt nem lehet tudni, hogy ez az eredeti, vagy másodlagos lelőhelye-e. Junoról annyit, hogy a kiállított két töredék összetartozása és a triászhoz való tartozása bizonytalan.

A savariai hexagon

A kőtár egyik legszebb darabját, egy hatszögletű bázist emlegették így a 19. században. A bázis a stílustörténeti vizsgálatok szerint az 1. század végére, a 2. század elejére keltezhető. A

faragvány tulajdonképpen egy körtemplom modellje, rajta három istenség: Mars, Fortuna és Victoria, illetve két tunikás férfi, valószínűleg áldozószolgák domborműves alakjai láthatók. A feliratos oldalon a PRISCUS és a CONSULARIS szó töredékei betűzhetők ki. A nevet egészen finoman kivésték – tehát el akarták tüntetni! Ez névbüntetésre utal. Valószínűleg egy Priscus nevű konzuli tisztséget viselt emberről van szó, akit valamilyen ok miatt kivégeztek. A bázist tehát egy konzulviselt ember állíttatta. De ki lehetett ő? Mi köze volt Pannoniához? Miért és mikor végezték ki? Nincs biztos válasz. Tény, hogy Domitianus 93–94-ben 17 konzulviselt embert kivégeztetett. Sajnos sem Plinius, sem Tacitus nem írtak arról, hogy mi volt e kivégzés hullám oka...

Ókeresztény sírkövek

A római feliratállítás a temetkezési szokások megváltozásával a 3. század 50-es éveiben átalakult. Megszűnt a hamvasztás, másféle síremlékek készültek, mint addig. Savariában és Sirmiumban nagyobb számban kerültek elő a keresztény feliratok. A 17 darab savariai keresztény sírkő a késő-római feliratállítás nevezetes darabja. Köztük találjuk a két vándorfestő, Secundius és Leonianus emlékét őrző táblát. Lehetséges, hogy a megbízási helyek közt vándoroltak, de az is elképzelhető, hogy átvitt értelemben, a földi életúton való vándorlásra utal a felirat.

Valószínűleg a Dunántúl legkésőbbi római sírfelirata Nammius Quintusé, a temetőőre, aki aggastyánként, 86 évesen hunyt el. A tábla az 5. század első harmadában készülhetett, de lehet későbbi is.

Dr. Tóth Endre előadásának hangfelvétele alapján összeállította:

Tóth Kálmán